

ГУМАНІЗАЦІЯ І ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК 37.013

М. Д. Прищак, канд. пед. наук

КОМУНІКАЦІЯ, СПІЛКУВАННЯ, КОМУНІКАТИВНІСТЬ: КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано поняття «комунікація», «спілкування», «комунікативність». Акцентована увага на необхідності подолання технологічного, інформаційного розуміння поняття комунікації в сфері міжособистісної та соціальної комунікації. Дано означення феномену та поняття «комунікативність», основними характеристиками якого визначено онтологічну, смислову, діалогічну взаємодію.

*І душа, якщо хоче пізнати себе,
повинна подивитися в душу
Платон*

В сучасній зарубіжній та вітчизняній літературі відбувається активний дискурс онтологічних засад розвитку особистості (суспільства), методологічних засад педагогіки та освіти в цілому. Аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури показує, що, здебільшого, науковий пошук ведеться в сфері комунікації (філософія комунікації (комунікативна філософія); філософія (психологія, педагогіка) діалогу; гуманістична психологія та педагогіка; дитиноцентрована педагогіка; особистісно орієнтоване навчання і виховання; педагогіка співробітництва; суб'єкт-суб'єктний підхід та ін.

Внутрішня логіка розвитку філософії, педагогіки в сукупності з історичними чинниками привела до необхідності переусвідомлення ролі комунікативності в розвитку особистості, а на основі цього — до переоцінки комунікативних засад педагогіки та освіти в цілому. Розвиток педагогічної теорії та практики початку XXI ст. ставить питання розробки комунікативної педагогіки.

З метою формування методологічних засад нової парадигми педагогіки та освіти в цілому постає необхідність аналізу базових категорій сфери комунікації. Дослідження засвідчують наявність різних підходів до означення категорій «комунікація», «спілкування» та їх ролі в сфері комунікації, в тому числі педагогічної.

Так, у праці «Основи теорії комунікації» (ред. М. Василик) [1] розглядається три підходи ставлення до понять «комунікація» та «спілкування». Підтримуючи саму структуру підходів, зупинимось детальніше на аналізі авторами їх змісту.

Перший підхід полягає в ототожненні цих понять.

Такої точки зору дотримуються відомі психологи та філософи Л. Виготський, В. Курбатов, О. Леонт'єв. Український дослідник Ю. Прилюк на основі історико-лінгвістичного аналізу значень цих термінів приходять до висновку, що етимологічно і семантично терміни «комунікація» і «спілкування» — тотожні. Аналогічної думки дотримуються і відомі зарубіжні вчені Т. Парсонс та К. Черрі.

Другий підхід пов'язаний з розділенням понять «комунікація» і «спілкування».

Відомий вітчизняний філософ М. Каган у своїй праці «Світ спілкування: Проблема між-суб'єктних стосунків» (1988) намагається дати чітке розрізнення власне спілкування і комунікації. За М. Каганом комунікація і спілкування різняться між собою в двох істотних аспектах. По-перше, якщо «спілкування має і практичний, матеріальний, і духовний, інформаційний, і практично-духовний характер», то «комунікація... є суто інформаційним процесом — передаванням тих або інших повідомлень» [2, с. 144—145]. Друга відмінність стосується самого способу зв'язку взаємодійних систем. Спілкування як таке являє собою суб'єкт-суб'єктну взаємодію. Комунікація ж у точному її розумінні — це «інформаційний зв'язок суб'єкта з тим або іншим об'єктом — людиною, твариною, машиною» [2, с. 145]. Одержувач (приймальний устрій) повинен її сприйняти, зрозуміти (правильно декодувати), добре засвоїти — і взяти до виконання.

На відміну від цього, у спілкуванні «немає відправника й одержувача повідомлень — є *співрозмовники, співучасники* спільної справи» [2, с. 146]. Якщо в комунікації інформація лине тільки в один бік і, отже, її кількість неухильно зменшується, то в спілкуванні вона циркулює між рівноправними активними партнерами — і, отже, не зменшується, а збільшується, збагачується. Мета спілкування — це «не обмін інформацією... а... *пошук деякої спільної позиції?*» [2, с. 147], творення *спільності* людей [2, с. 149], «залучення *суб'єкта до суб'єкта*» [2, с. 149]. Комунікація, на думку М. Кагана, монологічна, а спілкування діалогічне [2, с. 150].

На думку психолога Г. Андреевої, спілкування — поняття ширше, ніж комунікація. Вона пропонує виділяти в структурі спілкування три взаємопов'язані сторони: комунікативну, або власне комунікацію, яка полягає в обміні інформацією між індивідами, які спілкуються; інтерактивну як організацію взаємодії між індивідами, тобто в обміні не тільки знаннями, ідеями, але й діями; перцептивну, яка являє собою процес сприйняття і пізнання партнерами по спілкуванню один одного і встановлення на цій основі взаєморозуміння [3, с. 97—98].

В рамках другого підходу іншої точки зору, протилежної попереднім, дотримується О. Соколов. На його думку, *спілкування* — це одна з форм комунікативної діяльності. В основі виділення цих форм лежать цільові установки партнерів по комунікації. Вчений виділяє три варіанти відносин учасників комунікації:

— суб'єкт-суб'єктні відносини у вигляді діалогу рівноправних партнерів. Така форма комунікації і є спілкуванням;

— суб'єкт-об'єктні відносини, які властиві комунікаційній діяльності у формі управління, коли комунікатор розглядає реципієнта як об'єкт комунікативного впливу, засобу досягнення своїх цілей;

— об'єкт-суб'єктні відносини, властиві комунікаційній діяльності у формі наслідування, коли реципієнт цілеспрямовано вибирає комунікатора як зразок для наслідування, а останній при цьому може навіть не усвідомлювати своєї участі в комунікаційному акті.

Типовим способом реалізації комунікативного спілкування, на думку О. Соколова, є діалог двох співрозмовників, а управління і наслідування — монолог в усному, письмовому або пантомімічному (поведінковому) акті. У даному підході комунікація розглядається як поняття набагато ширше, ніж спілкування [4, с. 24—25].

Третій підхід до проблеми співвідношення понять базується на понятті інформаційного обміну. На думку прибічників даного підходу спілкування не вичерпує всі інформаційні процеси в суспільстві. Ці процеси охоплюють весь соціальний організм, пронизують всі соціальні підсистеми, присутні в усіх фрагментах суспільного життя. Причому, повідомлення у вербальному вигляді складають лише незначну частину інформаційного обміну в суспільстві, у решті випадків обмін інформацією здійснюється в немовних формах, а її носіями є не тільки невербальні сигнали (міміка, жести, інтонація та ін.), але й речі, предмети, матеріальні носії культури. Останні дозволяють передавати інформацію в просторі і часі. Саме тому поняття «спілкування» позначає тільки ті процеси обміну інформацією, які являють собою специфічно людську діяльність, направлену на встановлення і підтримання взаємозв'язку і взаємодії між людьми, та здійснюються, в першу чергу, за допомогою мови. Всі інформаційні процеси в суспільстві ми можемо позначати терміном «соціальна комунікація». Таким чином, найзагальнішим поняттям стає «комунікація» (інформаційний обмін), менш широким — «соціальна комунікація» (інформаційний обмін в суспільстві) і найвужчим, що позначає різновид «соціальної комунікації», який здійснюється на вербальному рівні обміну інформацією в суспільстві, — «спілкування» [1, с. 28—29].

Перед нами постає питання вибору базового поняття дослідження комунікативної сфери: «комунікація» чи «спілкування».

Етимологічний аналіз латинського терміну «комунікація», визначення його сутності та змісту в історії філософії комунікації та сучасній комунікативній філософії [5] засвідчує коректність й ефективність використання поняття «комунікація». В соціальній, психологічній та педагогічній сферах ми визначаємо поняття комунікація (від лат. *communis* — робити спільним: ділитися, наділяти, обмінюватися, радитися, повідомляти, спілкуватися, приєднувати, зв'язувати, з'єднувати, брати участь) як процес та стан взаємодії людини з внутрішнім і зовнішнім світом, на основі яких «Я» усвідомлює себе, відкриває та актуалізує свою онтологічну, аксіологічну та телеологічну самість через знаходження й визначення себе в «Іншому». «Іншим» може бути «Я», «Ти», «Воно», «Ми». Інші об'єктивуються в людях, природі, суспільстві, культурі, космосі, божестві, текстах, комп'ютері та ін.

Яку роль при цьому потрібно відвести поняттю «спілкування».

Ми дотримуємося підходу, що комунікація є поняттям ширшим, ніж спілкування, а спілкування визначаємо як форму комунікації. В. Малахов має рацію, на нашу думку, коли визначає спілкування як «міжсуб'єктну взаємодію між людьми» [6, с. 259]. Але у сфері людської діяльності, як

бачимо з визначення комунікації, вона не зводиться тільки до міжлюдської взаємодії.

В міжлюдській взаємодії спілкування як форма комунікації є переважною. Це визначається, по-перше, тією роллю, яку спілкування відіграє в житті людини, а по-друге, комунікативним значенням, функцією мови. Тому, в цій сфері, ми можемо використовувати терміни «комунікація» і «спілкування» як синоніми. В першу чергу це стосується сфери психології та педагогіки.

Як показує аналіз наукової літератури, крім розрізнення понять «комунікація» і «спілкування», виникає також проблема означення та використання в психологічному й педагогічному значенні самого терміну «комунікація». Ми не підтримуємо усталену у вітчизняній науці, в тому числі й педагогіці, точку зору, яка зводить комунікацію до інформаційного обміну. І тому актуальним є пошук відповідного терміна, який би позначав феномен комунікації, як фактор взаємодії людини з зовнішнім та внутрішнім середовищами, фактор розвитку особистості, фактор педагогічного процесу (навчання та виховання). Необхідне поняття, яке було б відповідним поняттю «екзистенційна комунікація» (Ясперс), «зустріч» (Больнов), «глибинне спілкування» (Батищев).

Аналіз латинського терміну *communicatio* та його розуміння в сучасній західній філософії комунікації, що визначається категорією «спільність», «єдність», «співбуття», апріорно передбачає їх певну «сутність», зміст. В цьому плані комунікація завжди є смисловою, або по-іншому, визначена певним смислом, є комунікативністю.

Чи є у нас теоретичні підстави в цьому сенсі використовувати поняття комунікативності? Спробуємо проаналізувати і порівняти поняття комунікаційності та комунікативності.

Словник Ожегова (1986) [7], Словник української мови (1973) [8] поняття комунікації визначають: 1) в спеціальному значенні — шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо; 2) в лінгвістичному — те саме, що спілкування. Звідси поняття «комунікативний» перекладається як прикметник до комунікація в лінгвістичному значенні (приклад, комунікативна функція мовлення), а поняття «комунікаційний» — в спеціальному значенні (приклад, комунікаційні шляхи).

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови (Київ, 2004) [9] бачимо подібне тлумачення. Термін «комунікативний» визначається як прикметник до «комунікативність» і як прикметник до «комунікація» в лінгвістичному значенні. Комунікативність — це здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-небудь, чим-небудь. «Комунікаційний» є прикметником до «комунікація» в спеціальному значенні (шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо).

Вже даний аналіз дає можливість побачити «більшу близькість» поняття «комунікативність» до психологічної, педагогічної сфери, ніж поняття «комунікаційність».

У психологічній та педагогічній площині «комунікативний» означає духовне приєднання, взаємодію такого ґатунку, психологічне контактування, взаємопроникнення як включення один одного у контекст власних думок, намірів, ідей, мотивів вчинків, моральних дій тощо [10, с. 12]. Тому комунікацію як психологічне, педагогічне явище будемо позначати поняттям «комунікативність», а передачу інформації, включаючи педагогічну сферу — як «комунікаційність».

Враховуючи, що основною комунікаційною формою соціальних та психологічних відносин є спілкування, тому визначеність смислом ще в більшій мірі стосується поняття «спілкування». Поняття «невміння спілкуватися», в першу чергу, стосується відсутності у ньому смислової основи і перетворення його у комунікаційну форму «балакання» або передавання інформації.

Спілкування не завжди буває комунікаційно-смисловим або комунікативним. Спілкування, яке не поєднано смислом, це поверховість, формальність, неонтологічність комунікації. Формальне спілкування відносимо до смислового спілкування як етикет до етики, як зовнішню форму прояву до сутності. Адже етикет може відображати етичну (моральну) сутність, а може просто бути формою (церемоніалом) і знаходитися в протиріччі з етичною основою, не бути моральнісним.

Тому комунікативність ми також можемо визначити як «цілісне людське спілкування», яке опосередковується поняттями «смісл», «діалог».

Спілкування, яке не є комунікаційно-смисловим (комунікативним), разом з тим є важливою і необхідною складовою людського буття. Тільки через нього відбувається комунікаційний зв'язок, але при цьому воно також може бути некомунікативним (несмисловим), недіалогічним — бути «формою передачі інформації», бути одноканальним, без зворотного зв'язку, або зворотний зв'язок може носити форму «балакання». Смисловим, на нашу думку, може бути тільки діалогічне спілкування (діалогічна комунікація) або комунікативність.

Комунікабельність ми визначаємо як синонім комунікаційності. Людина може бути комунікабельна (комунікаційна), але некомунікативна, а може бути некомунікабельна, але комунікативна. Комунікабельність також відноситься до комунікативності, як етикет — до етики.

Окрім того, комунікативна дія не зводиться тільки до мовної комунікації, не зводиться вона також тільки до міжлюдської комунікації. Ми можемо говорити про комунікацію з книгою, мистецт-

вом, природою, історичною епохою тощо, в якій передавання інформації не є основою взаємодії. Тому поняття комунікативності стосується і цієї сфери комунікації.

Висновки

Терміни «комунікація», «комунікаційність» ми можемо використовувати в двох значеннях: широкому та вузькому. У широкому значенні термін «комунікація» є найзагальнішим поняттям, що визначає всю сферу «комунікаційної проблематики». У вузькому значенні «комунікація» є поняттям, що характеризує суто технічний, або технологічно-інформаційний аспект.

Термін «спілкування» позначає форму комунікації у сфері міжлюдської взаємодії. І тому, в цьому сенсі, поняття «комунікація» і «спілкування» є синонімами.

Терміном «комунікативність» позначається комунікація на основі онтологічної, смислової взаємодії, на основі діалогу.

Виходячи з вищезначеного, поняття «комунікаційність», «комунікаційний» відносять до сфери технократичного, комунікаційно-технологічного, монологічного (авторитарного) виміру «комунікаційної проблематики»; поняття «комунікативність», «комунікативний» — до сфери розуміння комунікації як «спільності», «єдності», «поєднання», «цілісності», «спів-буття», до сфери онтологічних засад комунікаційної діяльності людини.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Основы теории коммуникации [текст] : учеб. для студ. вузов ; под ред. М. А. Василюка. — М. : Гардарики, 2006. — 615 с.
2. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. — М. : Политиздат, 1988. — 319 с.
3. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. — М. : Изд-во Московского ун-та, 1980. — 416 с.
4. Соколов А. В. Введение в теорию социальной коммуникации / А. В. Соколов. — СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. — 461 с.
5. Дискурс поняття «комунікація» в контексті формування сучасної парадигми освіти / М. Д. Прищак // Вісник Вінницького політехнічного інституту. — 2010. — № 1. — С. 25—29.
6. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій : навч. посібник / В. А. Малахов. — К. : Либідь, 1996. — 304 с.
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка ; под ред. Н. Ю. Шведовой. / С. И. Ожегов. — 21-е изд. перераб. и доп. — М. : Русский язык, 1989. — 924 с.
8. Словник української мови : В 11-ти т. ; за ред І. К. Білодід. — К. : Наукова думка, 1973. — Т.4. — 840 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови ; укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
10. Гуманістичний потенціал педагогічної комунікації : Книга для вчителя : науково-метод. посіб. ; за ред. С. О. Мусатова. — К. : Педагогічна думка, 2008. — 96 с.

Рекомендована кафедрою культурології, соціології, педагогіки та психології

Надійшла до редакції 24.12.09
Рекомендована до опублікування 20.01.10

Прищак Микола Дем'янович — доцент кафедри культурології, соціології, педагогіки та психології.
Вінницький національний технічний університет